

DOI: 10.46340/eppd.2020.7.4.12

Iuliia Tsyrfа, PhD in Political Science

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7641-6964>

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

CONSTRUCTION OF THE FOREIGN POLICY IDENTITY OF UKRAINE: THE ROLE OF SOCIAL DYNAMICS

Юлія Цирфа, к. політ. н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

КОНСТРУЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ: РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ДИНАМІКИ

While determining the impact of social dynamics on the construction of the foreign policy identity of Ukraine, it was found to be directly related not only to the political and social changes taking place in the society but also to the peculiarities of the historical development of the latter in a particular period. This issue is determined to have been especially acute during the social upheavals, in particular, in the transitional period of development of Ukraine after the collapse of the USSR.

Changes in power and social relations (to be caused by both the internal and external events) are proved to increase the risk of destroying the foreign policy identity, as they erode the existing connection between the state and society which does not act as the basis for its identification in the international arena. These processes are concluded to have deprived the Ukrainian society of the relative integrity and, accordingly, to have destroyed the basis of the stable foreign policy identity of the state nowadays.

Keywords: foreign policy identity, Ukraine, nation, society, social dynamics, social transformations.

Зважаючи на систематичність та різноманітність політичних, соціальних та економічних змін, котрі нині переживають держави під впливом перманентної трансформації постмодерної системи міжнародних відносин, науковий аналіз проблематики формування зовнішньополітичних ідентичностей державних акторів в основному проводиться в рамках ідеально-типового конструювання, синтезованого з типологічним конструюванням (або портретуванням) досліджуваних об'єктів. Зовнішньополітична ідентичність, яка первинно може розглядатися в якості ідеального типу, виявляється свого роду «науковим портретом», штрихи до якого можуть накладатися різними способами. Іншими словами, мова йде про конструювання змісту зовнішньополітичної ідентичності на основі деконструкції і реконструкції різних наявних підходів до її вибудовування, тобто окремих фрагментів достатньо обширного наукового нарративу. У цьому контексті суттєвими є судження Ф. Степуна: «Будь-яка історична подія як явище духу доступна будь-кому, хто її вивчає, тільки в певному перспективному переломленні. Будь-який феноменологічний опис конкретного історичного явища таким чином не може не приводити до портрету. Закон портрету – закон двоєдиної подібності. Портрет завжди портретує не тільки зображуване обличчя, а й обличчя того, хто його зображує. Категорія портрету є категорією зустрічі художника з його моделлю: людини, котра досягає, з предметом її досягнення»¹. При цьому, в жодному разі не можна забувати, що кожен акт нашого досягнення минулого одночасно є актом побудови або руйнування майбутнього: відтак, питання конструювання зовнішньополітичних ідентичностей держав напряму пов'язане не тільки з політико-соціальними змінами їхніх суспільств, а й зі специфікою історичного розвитку останніх.

¹ Степун, Ф.А. (1999). *Портреты*. Санкт-Петербург: РХГИ, 153.

Проблематика зовнішньополітичної ідентичності України була актуальною в національному політичному дискурсі від початку становлення української державності. Однак, із особливою гостротою вона піднімалася в періоди соціальних розломів, що природно, адже саме різкі історичні розриви спонукають представників соціуму до роздумів про власну культуру, її минуле, сьогодення і майбутнє. В цьому плані як особливий кордон можна виділити період 20-30-х років XIX століття. Саме в цей час, коли на теренах Російської імперії починають широко осмислюватися поняття народності і вчення про «історичне покликання» кожної нації, що виникли на німецькому ґрунті, тема політико-соціальної ідентичності українства теж виходить на передній план у якості соціально-філософської та державницько-історичної проблеми. Наступним моментом звернення до необхідності конструювання зовнішньополітичної ідентичності України став кінець XX століття: після розпаду СРСР і здобуття Україною незалежності остання мала отримати певний ідейний базис, котрий підтримувався б соціумом і міг би бути перенесеним на міжнародну арену. Відтак, Українська держава знову почала звертатися до питання формування власної зовнішньополітичної ідентичності, яка повинна була пройти транзитивний період становлення й стабілізуватися на тлі діалогу держави й суспільства.

Проте розвиток зовнішньополітичної ідентичності не є лінійним процесом. Він проходить через так звані кризи ідентичності – періоди, в які виникає конфлікт між конфігурацією елементів ідентичності, що склалася до певного моменту, та відповідним їй способом «вписування» власного «Я» в навколишній світ. Як результат, проблема ідентичності стає однією з центральних у політологічних дискурсах модернізму і постмодернізму. Нині населення більше не прагне ідентифікувати себе з державою чи певними інституціями: спільноти переживають падіння авторитетів. Трансформація зовнішньополітичної ідентичності має трактуватися в контексті процесів глобалізації, пост- чи пізньої модернізації, детрадиціоналізації суспільства, які характеризуються низкою специфічних рис на зразок зростаючої персональної та інституційної рефлексивності, культурного плюралізму та соціального відчуження. Колаж соціокультурних моделей поведінки (практик), альтернативність вибору, поступове усунення з усіх сфер життя універсальної сполучної влади, руйнування природного, раніше встановленого порядку, безперервні зміни владно-суспільних відносин підвищують ризик руйнування зовнішньополітичної ідентичності, адже розмивають наявний зв'язок держави й суспільства, котре не виступає базисом для її ідентифікації на міжнародній арені, адже часто одночасно не підтримує цей процес¹.

У цьому ключі Д. Келлнер пов'язує розрізнення модерністської і постмодерністської зовнішньополітичних ідентичностей зі зміщенням акценту у формуванні ідентичності зі сфери виробництва до сфери споживання і дозвілля². Модернізм трактує рефлексивність у сенсі балансу множинності необхідних ролей. Постмодернізм більшою мірою залежить від вибору ідентичності. Індивіди свідомо можуть експериментувати зі своєю ідентичністю, що породжує більший ризик, ніж в епоху модернізму, для зовнішньополітичної ідентичності держави. З іншого боку, Е. Сміт розглядає різні види ідентичності як потенційні основи для колективної мобілізації³. Так, згідно з Е. Смітом, локальна і регіональна ідентичності виникають у передмодерний час, оскільки володіють більшою «об'єднавчою» мобілізаційною силою. Проте, в більшості випадків локальність і регіоналізм не в змозі спонукати до об'єднання все населення певної держави з його різними інтересами й унікальними проблемами. Тому первинно зовнішньополітичну ідентичність часто пов'язували з етнічною ідентичністю: обидві послуговуються подібними культурними критеріями, часто перекривають одна одну, взаємодоповнюються й підсилюються. На думку Е. Сміта, саме вони можуть мобілізувати сильні спільноти на рівні держави, якщо останні мають низку спільних фундаментальних характеристик:

- 1) історична територія або батьківщина;
- 2) загальні міфи та історична пам'ять;
- 3) загальна масова публічна культура;
- 4) загальні законні права та обов'язки для всіх членів спільноти;
- 5) спільне господарство з територіальною мобільністю для всіх членів соціуму⁴.

¹ Danielsen, D., Engle, K. (eds.). (1995). *After identity*. New York: Routledge, 58.

² Kellner, D. (1992). Popular culture and the construction of postmodern identities. In S. Lash, J. Friedman (eds.), *Modernity and identity*. London: Blackwell, 147.

³ Сміт, Е.Д. (1994). *Національна ідентичність*. Київ: Основи, 33-39.

⁴ Сміт, Е.Д. (1994). *Національна ідентичність*. Київ: Основи, 41.

У постмодерний період концепція соціальних змін стала першопричиною появи системної моделі розвитку держави. Представники школи теорії систем (у першу чергу, Т. Парсонс) вважають поняття «система» універсальним, а під соціальними змінами розуміють все те, що відбувається або з самою системою, або всередині неї. Типи змін системи різноманітні і розрізняються залежно від того, які аспекти чи фрагменти змінюються. Це можуть бути кінцеві елементи, взаємозв'язки елементів, функції елементів, кордони між ними тощо. «Лише за допомогою комплексної взаємодії система набуває певних загальних характеристик: рівноваги або нестійкості, консенсусу або конфлікту, миру або війни, процвітання або кризи»¹.

До основних причин соціальних змін можна віднести природні, демографічні, культурні, економічні, науково-технічні, соціально-політичні, соціально-психологічні тощо трансформації. Перераховані причини соціальних змін можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми по відношенню до системи. В глобальному контексті можна говорити про одну-дві провідні (головні) причини соціальних змін у державі, адже під час створення реалістичних моделей її ідентифікації використовується мультикаузальний підхід і враховується ціла мережа взаємопов'язаних внутрішніх причин. У дослідженні даних процесів досить широко застосовують просторово-часові категорії. Соціальну динаміку пов'язують із процесом безперервного відтворення і розвитку соціальних систем, на відміну від соціальної статичності. Якісні та кількісні характеристики соціального об'єкта, що знаходиться в статичності, практично не змінюються. Формально можна стверджувати, що в моделях статичності час відсутній, у динамічних моделях час присутній в явному вигляді, а зрушення в часі мають кількісні та якісні змінні. Фактор часу діє в контексті території (регіону) й існуючої суспільної системи держави, адже саме вона виступає запорукою стабілізації зовнішньополітичної ідентичності актора.

Розглядаючи основні концепції соціальної динаміки, слід зазначити, що сучасні вчені критично оцінюють еволюційні теорії. Твердження про прогрес як про сходження за рівнем складності і диференціації соціальних систем, висловлене Г. Спенсером і Т. Парсонсом, у даний час, на думку Е. Гідденса, стає сумнівним. Е. Гідденс указує на необхідність розглядати соціальні зміни в рамках загальної системи економічних, соціальних, соціокультурних і політичних взаємозв'язків у світовому і загальнопланетарному контексті². Поділяючи позицію вченого щодо багатфакторності соціальних змін, тобто впливу на соціальні процеси економіки, культури й політичних інститутів, слід визнати, що існування різних сукупностей цих чинників може призвести (і майже завжди призводить) до багатоваріантного розвитку подій.

П. Штомпка, в свою чергу, пропонує концепцію «соціального становлення», що виражає стан «суспільства в дії», і концепцію «соціального поля» як альтернативні моделі соціальної динаміки. Виникнення концепції соціального поля вчений пов'язує з двома обставинами: по-перше, бажанням зосередити увагу на всепроникаючих динамічних якостях соціальної реальності; по-друге, дематеріалізацією соціальної реальності, в процесі якої виникає «образ поля». П. Штомпка зазначає, що сучасні парадигми наукового пошуку не розглядають людське суспільство і його компоненти (соціальні групи, організації) в якості об'єктів, а вивчають події із точки зору їх динамічної або процесуальної сторін. Соціальна реальність, таким чином, є динамікою, потоком змін різної швидкості, інтенсивності, ритму й темпу. У зв'язку з цим змінюється образ об'єкта, який розглядається не як жорстка система, а як «м'яке» поле взаємин³.

Безсумнівний інтерес при розгляді проблематики впливу соціальних змін на формування зовнішньополітичної ідентичності держави заслуговує концепція «суспільства ризику», розроблена У. Беком. Він пояснює процес переходу до «суспільства ризику» об'єктивними історичними умовами, котрі породжуються процесами модернізації. Ризики, первинно пов'язані з епохою індустріалізації, у сучасному суспільстві мають принципово інший характер. Новітні ризики, на відміну від небезпек минулих епох, породжують глобальну нестабільність і невизначеність. Спільноти, які все більше «втягуються» в «суспільство ризику», не рефлексують ситуацію і, внаслідок цього, породжують ще більшу кількість ризиків⁴.

Екстраполюючи даний підхід на український соціум, можна віднести його до категорії перехідних, або транзитивних, суспільств. О. Ахієзер вважає транзитивність атрибутивною ознакою

¹ Парсонс, Т. (1997). *Система современных обществ*. Москва: Аспект-Пресс, 101.

² Giddens, A. (1984). *Constitution of society*. Cambridge: Polity Press, 37.

³ Штомпка, П. (1996). *Социология социальных изменений*. Москва: Аспект-Пресс, 92-93.

⁴ Бек, У. (2001). *Что такое глобализация?* Москва: Прогресс-Градация, 182.

всієї історії пострадянських держав¹. Теоретично вона може бути подолана протягом життя двох-трьох поколінь, однак транзитивність як перманентний стан сучасної української соціальної системи допускає реалізацію взаємовиключних процесів, що спрямовані як на прискорення темпів модернізації, так і на їх гальмування.

В умовах соціальної трансформації процеси модернізації мають специфічний характер, пов'язаний із виникненням рецидивів, які посилюють стихійні процеси, збільшують соціальну диференціацію і соціальну нерівність. Тому «наздоганяючий» характер такої модернізації часто інтерпретується населенням як виклик історії, який може бути усунутий за рахунок зняття бар'єрів для соціально-економічної та політичної мобільності окремих індивідів. Однак, проблема такої трансформації, яка визначається як зміна соціальних форм у процесі переходу соціуму з одного якісного стану в інший, має кілька векторів спрямованості: конструктивний, стагнаційний, деструктивний. За характером управління трансформаційні зміни можуть бути цілеспрямованими і хаотичними (некерованими). Конструктивна трансформація передбачає таку зміну соціальних форм, такі селективні процеси, в результаті яких відбуваються прогресивні зміни і підвищується якість соціального життя. Деструктивна трансформація більшою мірою пов'язана з консервуванням архаїчних соціальних структур, тобто збереженням таких соціальних форм, які склалися за простіших умов, хоча *de facto* не відповідають складності й різноплановості сучасного світу². Стагнаційна трансформація займає середнє положення між конструктивною і деструктивною формами, характеризуючи зовнішні зміни соціокультурних норм, у процесі яких останні не набувають нової якості.

На наше переконання, соціальна трансформація може вважатися фундаментальним соціокультурним процесом, який призводить до тих чи інших якісних змін, розвитку (прогресу) або занепаду (регресу) суспільства й держави в цілому, напряду впливаючи на процес конструювання зовнішньополітичної ідентичності останньої. Трансформація зовнішньополітичної ідентичності як політико-соціальний процес часто набуває прихованого, латентного характеру, тому її наслідки можуть бути різноманітними і навіть несподіваними.

Концепція трансформації як частина теорії соціальних змін є найбільш прийнятною для спільнот, які перебувають на стадії активних перетворень: у такому разі поняття «соціальні зміни» може стосуватися широкого кола зрушень, що відбуваються всередині соціальних систем, соціальних інститутів і у взаєминах між соціальними об'єктами, а категорія «трансформація» – змін якісних характеристик соціальних об'єктів і процесів. Динаміка ідентифікаційних процесів населення в Україні багато в чому визначається соціальною трансформацією нестабільного суспільства. В цьому контексті заслуговує на увагу діяльнісно-структурна концепція Т. Заславської, згідно з якою трансформація відображає «спрямованість на зміну соціальної якості суспільства, що характеризується відносно мирним еволюційним характером; фундаментальною залежністю від поведінки, установок та інтересів не тільки елітарних, а й масових соціальних груп; значним рівнем стихійності; обмеженою керованістю; і слабкою передбачуваністю результатів»³. Соціальна трансформація є «обумовленою зовнішніми факторами і внутрішньою необхідністю поступовою, але, в той же час, радикальною і швидкою зміною соціальної природи, або соціального типу суспільства»⁴. Соціальна трансформація охоплює три виміри: соціокультурні характеристики, соціальну структуру й соціальні інститути суспільства.

Найбільш фундаментальними є соціокультурні характеристики суспільства (структура домінуючих цінностей, потреб, цільових орієнтацій, мотивацій, норм і способів повсякденної діяльності), що визначають напрям його руху. Елементи соціальної структури по-своєму впливають на трансформаційний процес, причому інтенсивність і напрями активності різних суспільних груп часто різняться. Вони визначаються можливостями впливу на трансформаційний процес, зумовленими їх місцем на стратифікаційній шкалі, рівнем вигоди в результаті суспільних змін, структурою цінностей, потреб, інтересів, мотивацій. Ступінь наближеності до відповідних страт і різна «сприйнятливність» соціальних впливів у кінцевому рахунку визначають складний

¹ Ахиезер, А.И. (1991). *Россия: критика исторического опыта*. Москва: Философское общество, 21.

² Ахиезер, А.И. (1991). *Россия: критика исторического опыта*. Москва: Философское общество, 27.

³ Заславская, Т.И. (2003). *Социетальная трансформация российского общества: деятельностно-структурная концепция*. Москва: Дело, 176.

⁴ Заславская, Т.И. (2003). *Социетальная трансформация российского общества: деятельностно-структурная концепция*. Москва: Дело, 445.

і неоднозначний характер проведених перетворень. Так, починаючи з другої половини 1980-х років, в Україні складається своєрідний тип динаміки страпоутворення, який характеризується низкою показових особливостей: зміни в стратифікації йшли латентно і залишалися невідомими суспільству; наявні стратифікаційні зміни були нерівномірними і більшою мірою стосувалися еліт, майже не торкаючись середнього класу; зміни в соціальній стратифікації були пов'язані зі зміною політичної системи.

Відтак, у сучасному українському суспільстві склався такий тип соціальної стратифікації, в якому місця соціальних груп визначаються не тільки (і навіть не стільки) займаною посадою, скільки обсягом капіталу, сконцентрованого в результаті перерозподілу державної власності. Завдяки цьому стало можливим виникнення симбіозу влади й бізнесу, коли «поруч із владними ієрархіями з'являється особлива «підприємницька структура»¹. Іншою особливістю соціальної стратифікації в сучасному українському суспільстві є вертикальна підпорядкованість різних соціальних груп і глибока диференціація «соціальної архітектури». При цьому, значні відмінності в матеріальному становищі стосуються не середньої ланки стратифікаційної піраміди, а полярних соціальних груп.

Таким чином, процеси трансформації, зміни в соціальній стратифікації та соціальній структурі українського суспільства наприкінці минулого століття мали революційний характер і відбувалися в дуже стислі терміни. Ці зміни, з одного боку, якісно вплинули на вигляд традиційних соціальних груп (їх становище, спосіб життя, соціальні установки), проте, з іншого, – призвели до формування нових ідентифікаційних структур населення. Дані процеси позбавили соціум відносно монолітності й, відповідно, зруйнували основу стабільної зовнішньополітичної ідентичності держави. Водночас, відсутність налагодженого двосторонньо спрямованого діалогу на рівні «держава – соціум» ще більше ускладнює процес формування й стабілізації зовнішньополітичної ідентичності України та її подальшого підтримання на міжнародній арені.

References:

1. Akhiezer, A.I. (1991). *Rossia: kritika istoricheskogo opyta* [Russia: criticism of historical experience]. Moscow: Filosofskoie obshchestvo. [in Russian].
2. Beck, U. (2001). *Chto takoe globalizatsiia?* [What is globalization?]. Moscow: Progress-Traditsiia. [in Russian].
3. Zaslavskaiia, T.I. (2003). *Sotsiialnaia transformatsiia rossiiskogo obshchestva: deiatel'nostno-strukturnaia kontseptsiiia* [Societal transformation of the Russian society: activity and structural concept]. Moscow: Delo. [in Russian].
4. Parsons, T. (1997). *Sistema sovremennykh obshchestv* [The system of modern societies]. Moscow: Aspekt-Press. [in Russian].
5. Smith, A.D. (1994). *Natsionalna identychnist* [National identity]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
6. Stepun, F. A. (1999). *Portrety* [Portraits]. Saint-Petersburg: RHGI. [in Russian].
7. Shtompka, P. (1996). *Sotsiologiia sotsialnykh izmenenii* [Sociology of social change]. Moscow: Aspekt-Press. [in Russian].
8. Danielsen, D., Engle, K. (eds.). (1995). *After identity*. New York: Routledge. [in English].
9. Giddens, A. (1984). *Constitution of society*. Cambridge: Polity Press. [in English].
10. Kellner, D. (1992). Popular culture and the construction of postmodern identities. In S. Lash, J. Friedman (eds.), *Modernity and identity*. London: Blackwell, 141-177. [in English].
11. Meyer, E. (2017). Being the boss in Brussels, Boston, and Beijing. *Harvard Business Review*, July-August, 70-77. [in English].

¹ Meyer, E. (2017). Being the boss in Brussels, Boston, and Beijing. *Harvard Business Review*, July-August, 71.